

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE MODERNĂ

**MOTIVAȚIA CONSTITUIRII ȘI DECONSTRUIRII
CUPLULUI LA COMUNITATEA GRECO-CATOLICĂ
DIN EPISCOPIA GHERLA ÎN A DOUA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI
ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX**

- rezumatul tezei -

COORDONATOR :

Prof. Univ. Dr. Toader Nicoară

DOCTORAND :

Monica Mureșan

CLUJ-NAPOCA

2010

În ultima jumătate de secol **familia** cu multiplele aspecte ce țin de aceasta, a ajuns să ocupe un loc privilegiat în câmpul investigațiilor oamenilor de știință din diversele domenii socio-umane. Dintre aceștia, o contribuție considerabilă și-au adus istoricii, care, sub impulsul precursorilor curentului mentalităților colective și a imaginarului social de la Școala Annalelor, au recuperat teme și subiecte „noi” cum sunt fenomenele demografice majore: nașterea, căsătoria și moartea. Cercetările științifice axate pe această problematică au fost îmbogățite astfel prin restituirea unei istorii subtile a afectelor, și comportamentelor umane. O astfel de istorie a sensibilităților și mentalităților nu mai poate fi neglijată în istoriografia contemporană care urmărește tot mai insistent restituirea unei istorii totale pentru care trăirile, reprezentările și viziunea despre lume a omului simplu și a grupului din care face parte dezvăluie latura trăită, palpabilă “a marii istorii”.

Un real aport în acest sens l-a avut și antropologia istorică, știință fondată în anii '70-'80 ai secolului trecut, care și-a propus să aducă în prim planul cercetării științifice istoria evenimentelor banale din cotidian – cum sunt de exemplu structurile de rudenie, modalitățile de conservare a patrimoniului funciar și simbolic – în scopul realizării unei istorii mai analitice, interesată mai degrabă de obiceiuri și obiceiuri decât de evenimente. Prin integrarea faptelor într-un sistem de semnificații, antropologia istorică realizează o istorie a atitudinilor în fața vieții interesată de evoluția societății, obiectiv pe care ni-l asumăm și noi prin această teză de doctorat. Dat fiind faptul că marea majoritate a populației transilvănene a secolului al XIX-lea trăia în mediul rural, aliterat și anonim, dificultatea prospectării resorturilor celor mai intime ale cotidianului este cu atât mai dificilă cu cât „țărâna se ascunde și tace”. În această zonă istoricul se află în prezența unei „tăceri culturale”, după cum bine observa Michael Foucault. Un imbold al studierii complexei problematice a familiei îl constituie, odată cu „irumperea maselor în istorie”, restituirea unei „microistorii”, adică o istorie ce bazată pe realitatea trăită, pe reprezentările omului simplu.

Analiza familiei, surprinsă între două momente limită – formarea și disoluția – , răspunde dezideratelor celor mai recente paradigme de cercetare a trecutului istoric, reușind să ofere o imagine holostică și dinamică a fenomenului nupțialității surprins atât

dintr-o perspectivă sincronică, cât și dintr-o perspectivă diacronică. În timp ce **căsătoria** reprezintă o constantă a societății umane civilizate, un fenomen istoric și social ce poate furniza informații prețioase despre societatea unui timp, **divorțul** reprezintă dimpotrivă o excepție în societatea tradițională, un fenomen de ruptură cu puternice implicații în planul devenirii personale a indivizilor. Astfel, abordarea antropologico-istorico-demografică a familiei, în relația sa cu societatea, cu diversele tipologii societale sau comunitare tranzitorii, este un demers complex ce necesită pe lângă o analiză profundă a elementelor central definitorii, și o cuprindere metodologică care să includă deopotrivă elementele considerate periferice.

Punctul de plecare al acestui demers, introspectiv și prospectiv în egală măsură, rezidă în constatarea unui comportament atipic pentru o comunitate profund religioasă și obedientă față de norma impusă pe cale civilă sau ecleziastică, și anume contractarea căsătoriilor „interzise”, în ciuda conștientizării consecințelor grave pe care acestea le implicau în plan biologic și juridic, dar încheiate din diverse interese de natură economică opuse rațiunilor de ordin afectiv de constituire a cuplului. La polul opus, eșecul unor astfel de uniuni prin divorț, acuză tocmai lipsa de inițiativă a indivizilor în conturarea opțiunilor maritale, carență care pe termen lung va genera un climat tensionat între soții astfel siliți la căsătorie și, în ultimă instanță îi va determina pe aceștia să recurgă la o soluție drastică neacceptată nici de autorități, nici de comunitate.

Motivația constituirii și deconstruirii cuplului la comunitatea greco-catolică din Episcopia Gherla în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, se vrea a fi o teză de sinteză în primul rând, prin raportare la stadiul actual al cercetării, iar în al doilea rând propune și o antiteză, o completare și un model alternativ la cercetările circumscrise problematicii familiei văzută exclusiv prin prima considerațiilor numerice, etice sau estetice. Noutatea abordării de față constă, tocmai în efortul de interogare a unui domeniu bătătorit, cu metode și instrumente de lucru diversificate, în virtutea rațiunii că istoria se rescrie permanent ori de câte ori apar noi perspective de cercetare. Pornind de la o evidență istoriografică – permanența instituțiilor umane – vom încerca să răspundem unor întrebări esențiale în conturarea unui orizont de așteptare investit cu un grad mare de specificitate, comunitatea greco-catolică din episcopia Gherla fiind o entitate ecleziastică foarte bine conturată indentitar și delimitată spațial.

Pentru a restitui cât mai fidel istoria familială a oamenilor acelor vremuri cu accent pe dimensiunea afectivă, atitudini, mentalități și comportamente, teza este structurată în **șase capitole** principale, la care se adaugă câte un capitol introductiv și unul conclusiv. Anexele lucrării sunt consistente fiind alcătuite în principal din materialul inedit de arhivă ce a servit ca suport analizei, și care, din rațiuni de economie a textului au fost exilate la sfârșitul tezei cu titlu de exemplu. Defalcând și sintetizând conținutul capitolelor, reies următoarele:

I. *Introducerea* punctează ideile principale ale tezei, coordonatele în funcție de care intenționăm să dezvoltăm anumite aspecte pornind de la o istoriografie bogată a problemei și de la sursele primare interogate printr-o grilă de lectură originală. Descrierea sursei și a metodei s-a impus cu necesitate în acest punct al analizei. De asemenea, sunt trasate limitele spațiale și cronologice ale cercetării în concordanță cu scopul propus.

II. Primul capitol rezervat *factorilor constitutivi ai mentalității tradiționale* conturează, pornind de la surse de epocă, principalele jaloane religioase, filosofice și morale, între care s-a fasonat un tip de gândire tradițional ce a impus o anumită concepție despre rolul iubirii în relațiile matrimoniale din familia românească a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea; Prin raportare la doctrina profesată de biserica ortodoxă pe de o parte și la rigorile catolicismului pe de altă parte, reiese specificul comunității greco-catolice studiate, individualitate rezultată în principal din modul propriu de adaptare la rigorile impuse. Cercetarea unor surse narative de genul memoriilor, beletristicii și liricii populare, a furnizat un studiu aplicat al tipurilor de iubire prezente în peisajul livresc transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX. Prin această subtilă introspecție de natură semantică și hermeneutică aplicată unor studii de caz s-au scos la iveală câteva aspecte deosebit de interesante: în primul rând rolul iubirii ca factor coagulant al cuplului în literatura cultă, apoi izolarea afecțiunii în sfera relațiilor extraconjugale sau premaritale în literatura și lirica populară, și nu în ultimul rând, permanenta confruntare dintre interesele materiale și dorința de împlinirea afectivă a subiecților acestor opere.

III. Al treilea capitol al lucrării sintetizează o bogată literatură de specialitate axată pe *legislația matrimonială* din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, legislație ce a constituit norma, cadrul ideal în funcție de care s-au conturat

atitudini specifice traduse prin comportamentul real al individului. Cei doi vectori principali în materie matrimonială au fost bineînțeles Biserica și Statul la care se adaugă și factorul coercitiv exercitat de opinia publică a comunității. Pe parcursul perioadei studiate între aceste două instituții s-au stabilit relații complexe de cooperare sau de afirmare a autorității unei în detrimentul alteia, raport vizibil și la nivelul celor două tipuri de legislații emise: canonică și laică. Pe lângă lucrările cu caracter canonic semnate de personalități precum Ioane Rațiu, Samuil Micu Clain, Andrei Șaguna, Petru Maior, Iosif Pop Szilagi, Iuliu Simon, ș.a., cele mai importante măsuri legislative luate au fost „Decretele conciliului prim și al doilea” prin care biserica greco-catolică și-a definitivat un cod de procedură. Legislația civilă din această perioadă a constat în principal în „Codul civil general austriac” din 1853 și „Legile civile XXXI, XXXII, și XXXIII” din 1894, corpus de legi prin care statul își afirmă definitiv preeminența în gestionarea problemelor matrimoniale, indiferent de confesiune. Astfel, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea respectarea obligațiilor, procedurilor și condițiilor religioase impuse la căsătorie sau divorț vor rămâne la latitudinea propriei opțiuni, nemaivând un caracter obligatoriu. Este un moment de cotitură evident în schimbarea mentalității tradiționale.

IV. Începând cu capitolul al patrulea se intră propriu-zis în miezul problemei întrucât această parte tratează în detaliu problema *căsătoriei* la greco-catolici sub aspect procedural și principial. Totul se raportează însă la un întreg cortegiu de constrângeri, excluderi și limitări ce au condiționat motivația constituirii cuplului. Fiecare subcapitol a fost conceput prin raportare la o axă triplă: etimologică, evolutivă și calitativă în vederea înțelegerii mecanismului realizării așa-ziselor „căsătorii interzise”, fenomen cu ample repercusiuni asupra societății transilvănene în general, și a comunității greco-catolice în special. Această analiză este deosebit de importantă în înțelegerea procesului dispensării, a funcționării prohibiției incestului și nu în ultimul rând a raporturilor patrimoniale pe care le generează. Dispensele de căsătorie, adică acele acte speciale prin care se acorda derogarea de la un impediment matrimonial, constituie sursa principală a analizei cantitative și calitative a motivației căsătoriei în durata lungă (adică în cele șase decenii ce s-au scurs între anii 1853 și 1914), timp în care prioritățile s-au schimbat subtil prin deplasarea de pe aspectul material pe cel sentimental, de pe ingerințele autorităților și comunității pe nevoile și aspirațiile individului. Mai mult, evidențiind procedura

dispensării în sens evolutiv, s-a putut remarca și gestionarea autorității pe cale ierarhică în materie de dispensare, mergând de la cererea de dispensă depusă la protopopiat sau episcopie până la recursul la Nunțiatura Apostolică de la Viena. Foarte interesant este faptul că după introducerea căsătoriei civile, dispensarea și-a pierdut foarte mult din valoare, rigorile s-au relaxat treptat iar taxele au fost diminuate simțitor.

V. Observații similare a furnizat și analiza *divorțului* (mai precis spus procesul de anulare a căsătoriei) la greco-catolici. Aici lucrurile sunt însă mult mai nuanțate în primul rând datorită iposibilității teoretice de a obține o separație definitivă a soților greco-catolicilor care, în cel mai bun caz, după un proces costisitor purtat de-a lungul unei perioade indeterminate și în mai multe foruri de judecată, obțineau doar o sentință de separare de pat și masă. Drumul parcurs de la înaintarea cererii de despărțire și până la obținerea sentinței sau deliberatului era unul deosebit de întortocheat datorită birocratizării excesive a procedurilor matrimoniale în forurile de judecată religioase. Astfel, aflate într-un perpetuu mobile între succesivele amânări ale termenilor de judecată pentru suplinirea defectelor unor acte și tentativele insistente de consiliere a părților prin parohul local, cuplurile renunțau adesea să ducă procesul la bun sfârșit, preferând să ducă o viață separată, iar uneori se întâmpla chiar ca aceleași cupluri să revină cu o nouă cerere de despărțire după ani de zile. Statistica divorțurilor reflectă pertinent această realitate tristă, într-un interval de cincizeci de ani înregistrându-se puțin peste trei sute de cazuri de despărțire la Tribunalul matrimonial de a doua instanță din Blaj, dintre care nici măcar un sfert nu au fost finalizate. Analiza calitativă a proceselor de anulare a căsătoriei relevă o tendință de disimulare a individului în vederea manipulării deciziei forurilor ecleziastice, din moment ce în majoritatea cazurilor cererile se pliau exact pe litera canoanelor invocând fie sila ce vicia libertatea consimțământului, fie neputința care contravenea scopului principal al căsătoriei – procrearea. În alte situații, oportunismul era și mai evident expus prin șantajul cu trecerea la o altă religie, „mai tolerantă”, sau cu îndeplinirea simplă a formalităților civile.

Supunând documentul primar, dispensă sau cerere de divorț, unei analize de text, subtext și context observațiile s-au prelungit de la realitatea din spatele cifrelor la cea din spatele documentelor, indicând fără dubiu faptul că acele „căsătorii interzise” susceptibile a fi fost aranjate de către familia mirilor din rațiuni de conservare a patrimoniului, nu au

rezistat testului vieții cotidiene, căci mai ales cererile de divorț motivate prin silă, adică acea constrângere de natură morală sau fizică, exercitată de părinții și rude asupra tinerilor, își construiesc întreaga argumentație pornind de la lipsa consimțământului, și în consecință a sentimentelor de afecțiune reciprocă a tinerilor căsătoriți (cu alte cuvinte opusul discursului din dispense).

VI. În afara cuplului recunoscut „oficial”, în practica comunității greco-catolice din dieceza Gherla am mai detectat și alte *alternative la căsătorie și divorț* (celibatul, concubinajul, nașterile ilegitime, legăturile extraconjugale și recăsătoria) ca fenomene marginale prin care s-a manifestat „dragostea ilicită”. În comunitățile tradiționale, intervenția comunității, a rudelor sau a familiei a fost un factor nelipsit din peisajul relațiilor matrimoniale, având un rol important în sancționarea publică a devianțelor. Dintre aceste „forme marginale” de manifestarea a dragostei ilicite concubinajul și nașterile ilegitime au fost cel mai bine reprezentate numeric, cu precizarea că după 1894 biserica considera drept concubini și pe acei soți legați doar prin actul cununiei civile. Celibatul a existat doar izolat, iar recăsătoria numai în măsura în care realitatea concretă a vieții o determina. Legăturile extraconjugale constituiau de asemenea un puternic factor coroziv al coeziunii conjugale.

VII. În procesul de emancipare a voinței individuale de sub tutela familiei sau a instituțiilor, un impact puternic l-au avut o serie de *factori catalizatori ai schimbării de mentalitate* printre care am enumerat: modernitatea, introducerea căsătoriei civile, izbucnirea primului război mondial, emanciparea femeilor, propagarea moravurilor burgheze și influența unor curente filosofice și etice precum individualismul, materialismul, ori hedonismul. Apariția căsătoriei din dragoste și, prin aceasta afirmarea libertății individuale, a fost așadar favorizată de acești factori externi care au produs o conjunctură generală prielnică ruperii de cadrele gândirii tradiționale, explicând în parte și schimbarea survenită la nivelul mentalității colective.

VIII. În *concluzie*, la începutul secolului XX este tot mai evidentă o manifestare de frondă față de intransigența canoanelor greco-catolice cu privire la căsătoriei și divorț, atitudine detectabilă atât la nivelul documentelor de arhivă în care diverse persoane își dau frâu liber nemulțumirii și contestă abuzurile autorităților, cât și la nivelul opiniei publice ce începe să se sesizeze prin intermediul presei cu o atitudine de contestare fățișă

a imobilismului dovedit de sistemul de justiție ecleziastic. Drumul parcurs de la căsătoriile aranjate în scopul obținerii de beneficii materiale sau sociale, la căsătoriile contractate pe baza adeziunii afective și a afinităților dintre soți este definitiv și ireversibil deși atitudinile și manifestările sentimentelor s-au impus foarte subtil mai ales sub forma schimbării priorităților. Totuși încă nu avem de-a face cu o schimbare radicală de mentalitate, din moment ce atitudinile conservatoare subzistă în tandem cu cele novatoare, este mai curând o schimbare de optică căci individul începe să aibă o libertate de inițiativă mult mai mare în stabilirea opțiunilor maritale folosindu-se și de conjunctura prielnică de afirmare a autorității civile în defavoarea autorității bisericești ce va fi nevoită să-și tempereze și adapteze astfel rigorile față de relațiile matrimoniale.

Această lume în schimbare și plină prefacere a putut fi surprinsă cu acuratețe prin permanenta raportare la cadrul legislativ și la discursul normativ, proiectându-se astfel imaginea unei societăți aflate în “tranziție” spre noi valori, spre noi granițe. Toate acestea se reflectă în ciclul vieții familiale din societatea transilvăneană, desfășurat între prescripțiile religioase, civile și mentalitățile colective. Abordarea de față a acestei complexe problematice, fără a epuiza întreaga problematică a căsătoriei și divorțului din episcopia greco-catolică de Gherla în intervalul temporal cuprins între mijlocul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, aduce un plus de cunoaștere în privința evoluției tipurilor de motivații ce stau la baza constituirii și deconstruirii cuplului, motivații care, în intervalul cronologic propus stau sub semnul schimbării, al modernizării, al secularizării, al emancipării feminine, și-al metamorfozării priorităților în relațiile matrimoniale. Pe de altă parte, prin alegerea studierii acestui segment de viață particulară, s-a surprins atât raportul particular-general, prin sublinierea asemănărilor dintre spațiul mai sus amintit și întreaga Transilvanie, respectiv Europa Centrală și de Sud-Est, cât și situațiile particulare specifice Episcopiei greco-catolice Gherla.

Teza constituie o contribuție semnificativă în domeniul istoriei cuplului și dragostei, văzute dintr-o perspectivă inedită: analiza unor excepții în formarea și erodarea familiei (căsătoriile interzise și divorțul) și extrapolarea observațiilor la întregul corp social prin asumarea colectivă a sensibilităților, atitudinilor și mentalităților detectate în aceste momente „de criză” ale cuplului, și deci de mare sinceritate, singurele care au lăsat mărturie scrise.

CUVINTE – CHEIE: căsătorie, divorț, legislație matrimonială, motivație, atitudini individuale, mentalități colective, specific greco-catolic

CUPRINS:

I. INTRODUCERE

II. FACTORI CONSTITUTIVI AI MENTALITĂȚII TRADIȚIONALE

- 2.1. Concepția creștină despre căsătorie și iubire
- 2.2. Concepția bisericii despre divorț în general
- 2.3. Specificul divorțului la greco-catolici
- 2.3. Concepția filosofilor și moraliștilor despre iubire și căsătorie
- 2.4. Forme de manifestare ale dragostei reflectate în surse narative

III. LEGISLAȚIA MATRIMONIALĂ

- 3.1. Raportul Stat-Biserică în materie matrimonială
- 3.2. Legislația canonică
- 3.3. Legislația civilă
- 3.4. Cutuma

IV. CĂSĂTORIA LA GRECO-CATOLICI

- 4.1 **Condițiile unei căsătorii valide**
 - 4.1.1. Familia, comunitatea și relațiile matrimoniale
 - 4.1.2. Etapele premergătoare căsătoriei
 - 4.1.2.1. Condiții primare
 - 4.1.2.2. Alegerea partenerului
 - 4.1.2.3. Încredințarea
 - 4.1.2.4. Examinarea
 - 4.1.2.5. Logodna
 - 4.1.2.6. Strigările
 - 4.1.3. Nunta și inserarea noului cuplu în comunitate
- 4.2. **Impedimentele matrimoniale**
 - 4.2.1. Definirea impedimentelor
 - 4.2.2. Clasificare
 - 4.2.3. Impedimente matrimoniale specifice numai dreptului civil
 - 4.2.4. Impedimente matrimoniale specifice numai dreptului canonic
 - 4.2.5. Impedimente matrimoniale comune ambelor legislații
 - 4.2.6. Situații aparte
 - 4.2.7. Înlăturarea impedimentelor matrimoniale
- 4.3. **Antropologia înrudirii**

- 4.3.1. Vocabularul înrudirii, clarificări conceptuale
- 4.3.2. Coordonatele axiologice ale înrudirii
- 4.3.4. Tipuri de rudenie
- 4.3.5. Calcularea gradelor de rudenie
 - 4.3.5.1. Consangvinitatea
 - 4.3.5.2. Compararea sistemului greco-catolic cu cel ortodox
 - 4.3.5.3. Afinitatea
 - 4.3.5.4. Rudenia spirituală
 - 4.3.5.5. Adopția
- 4.4. **Dispensele de căsătorie**
 - 4.4.1. Definiție și scop
 - 4.4.2. Istoric și evoluție
 - 4.4.3. Descriere de formă și conținut
 - 4.4.4. Procedura dispensării
 - 4.4.5. Clasificare
 - 4.4.6. Autoritatea sau puterea dispenselor
 - 4.4.7. Cauze
 - 4.4.8. Taxe
 - 4.4.9. Recursul la Nunțiatura Apostolică
 - 4.4.10. Efectul și încetarea dispenselor
- 4.5. **Analiza cantitativă și calitativă a dispenselor de căsătorie**
 - 4.5.1. Statistica fenomenului căsătoriilor „interzise” pe anii 1853-1914
 - 4.5.2. Evoluția mentalităților la căsătorie
 - 4.5.3. Motivația constituirii cuplului
 - 4.5.5. Tipologie și categorii de argumente

V. DIVORȚUL LA GRECO-CATOLICI

- 5.1. **Procedura anulării căsătoriei**
 - 5.1.1. Forurile de judecată ale Bisericii greco-catolice
 - 5.1.2. Constituirea Tribunalului Matrimonial
 - 5.1.3. Conduita preoților în procesele de despărțire
 - 5.1.4. Tipuri de procese matrimoniale
 - 5.1.5. Motivele canonice ale divorțului
- 5.2. **Etapele unui proces de anulare a căsătoriei**
 - 5.2.1. Acuzarea căsătoriei, demararea procesului matrimonial
 - 5.2.2. Pașii urmați în judecarea cauzelor matrimoniale
 - 5.2.3. Deliberatul sau sentința și posibilitatea recursului
 - 5.2.4. Consecințele invalidării unei căsătorii
 - 5.2.5. Costuri procesuale
- 5.3. **Analiza cantitativă și calitativă a proceselor de divorț**
 - 5.3.1. Statistica proceselor de divorț dintre anii 1860-1910
 - 5.3.2. Realitatea din spatele cifrelor
 - 5.3.3. Motivații ale deconstruirii cuplului
 - 5.3.4. Realitatea din spatele documentelor

VI. ALTERNATIVE LA CĂSĂTORIE ȘI DIVORȚ

- 6.1. Concubinajul
- 6.2. Nașterile ilegite
- 6.3. Legăturile extraconjugale
- 6.4. Celibatul
- 6.5. Recăsătoria
- 6.6. Atitudini generate de abaterile de la norme

VII. FACTORI CATALIZATORI AI SCHIMBĂRII DE MENTALITATE

- 7.1. Modernitatea
- 7.2. Introducerea căsătoriei civile
- 7.3. Izbucnirea primului război mondial
- 7.4. Emanciparea femeilor
- 7.5. Propagarea moravurilor burgheze
- 7.6. Influența unor curente filosofice și etice (individualismul, materialismul, hedonismul)

VIII. CONCLUZII

IX. BIBLIOGRAFIE

X. ANEXE A

XI. ANEXE B (pdf)

XII. Lista anexelor

XIII. Lista graficelor, schemelor și tabelor